

Mijo DŽOLAN

RAMSKI POKUŠAJ ESTETIKE KRIŽA

Jedno stoljeće u sažetku i nadi

Prevladavajuće raspoloženje kraja 19. stoljeća zračilo je kulturno-znanstvenim optimizmom. Optimizam je umuknuo ponajprije u ugaslim očima stotina milijuna ljudi što na raznim stranama postadoše žrtvama oholih ljudskih projekata. Taj muk postao je predmetom duhovnosti i umjetnosti. Kraj 20. stoljeća dočekujemo s bilancama čiji se dijapazon kreće od doživljaja apsurdna do bijega u virtualnu stvarnost. Čovjek je ostao bez lica i svojstva (Musil). Analitičarima vjerojatno neće izmaknuti iz vida da su težišta interesa, sukoba, pokretačkih energija premještena na autonomno područje tehnologije, koja postaje izvorištem straha i nade.

Svaki drugi proces globalizacije samo su logična posljedica ovoga premještanja, kao što je npr. globalni mir rezultat dobro izbalansirana straha. Preko praga 21. stoljeća čovjek će, ipak, prijeći sa svom svojom arhetipski nataloženom prtljagom i svojom ljudskošću, s faustovskim zastajkivanjima na ponekim postajama, ali i s upornim abrahamovskim pokretima u nepoznato, no ipak obećano.

Konvencionalni prijelaz u novo stoljeće i tisućljeće zapravo aktualizira trajno pitanje i izazov čovjeku da prijeđe "prag nade" (Ivan Pavao II.), tj. da svu svoju prtljagu osobnu, materijalnu, nacionalnu, kulturnu, ideološku, civilizacijsku prenese u prostore nove otkupljene etičnosti, estetike, duhovnosti... Pri tom prijelazu nijedno iskustvo ne treba biti zanijekano, niti relativizirano u korist bilo koje globalne ideologije.

Čovjeka pojedinca valja obraniti. No, tko je to u stanju? Nije suviše prisjetiti se Dostojevskoga i njegove misli kako je uvijek lakše voljeti čovječanstvo nego čovjeka. Velike kataklizme ugrozile su viziju linearne povijesti, podjednako stavljajući u pitanje kako imanentnu tako i

transcendentnu eshatologiju. Ali točka kristalizacije svijeta oko ljubavi, raspete i ponižene, postoji u konkretnim životima svjedoka i mučenika. Tako će i dalje svjedoci svjedočiti da je svijet spašen, nepovratno ljubljen, jer je u njegov mrak zaboden križ.

Izazov svake duhovnosti ostat će autentično radostan čovjek. Kako danas, tako i u 21. stoljeću, on će biti ondje gdje se odvažio činiti dobro i onda kad mu je za taj čin nedostatna vlastita snaga, kada probija psihološki “zvučni zid” primanja i davanja. Sve drugo je isprobano i otrcano. Sve drugo, u najmanju ruku, nije novo.

U svjetlu neiscrpne estetike križa i mi u Rami pokušavamo vrednovati svoju aktualnu prtljagu barem od 2. svjetskog rata do danas. Pri tome je dobro posvijestiti da je svaki tračak svjetla, makar bio i neznatan, poruka da mrak nije sveobuhvatan i svaki čin ljubavi znak “pokraj puta” za putovanja u svim smjerovima.

Katkad dođe do nesporazuma, jer ljudi pomisle da se lijepe stvari rade iz dokolice, prema latinskoj izreci, *primum otium deinde negotium*. Postoje, međutim, zajednice i krajevi – u najljepšem smislu to je univerzalna istina – koji ne mogu drugačije ni preživjeti progone, stradanja, izgnanstva, demoniziranja, vlastita lutanja nego snagom ljepote. Pa ako na površini sve i izgleda skladno, sklad je izboren u mucu, u hrvanju s nedoraslošću čovjeka da okrilati snagom ljubavi, oproštenja, kajanja i prapovjerenja u Ljubav.

Crkva i samostan na Ščitu prije jezera (foto Ć. Raič)

Sve što smo od zadnjega stradavanja ramskoga samostana 1942. uspjeli učiniti da on iz pepela, krvi i tuge oživi, neka bude *hommage* svima koji su doista živjeli jer su živjeli od viška ljubavi, kao i znak ohrabrenja onima koji se danas iz sličnog pepela podižu. Naprijed navedeni realizirani i započeti projekti nisu nipošto cjelovit prikaz rada pri Franjevačkom samostanu Rama-Šćit, već samo neki za koje sam držao kako imaju simbolično značenje za život i nadu Rame.

Estetika križa

Ponajprije potrebno je kazati da je Ramski križ pokušaj izlaska iz tradicionalnih okvira. Umjetnička djela su nam služila kao uporabni predmeti u sakralnim prostorima. Limitirajući čimbenik bila je koncepcija sakralnog prostora, iako s ponosom možemo reći da naše crkve u Bosni i Hercegovini imaju niz primjera dobrih odgovora suvremene umjetnosti na zadatu temu.

Ovdje se zapravo radi o proširivanju teme. Umjetnička djela izlaze kako iz konvencionalnog okvira crkve, tako i iz konvencionalnih tema. Nove društvene prilike i neprilike rata otvorile su i desetljećima stare tabu teme, kao što je kod nas u Rami bilo zabranjeno javno i spomenuti tragediju koja

Mile Blažević: Ramski križ, 1994.

se dogodila ramskim Hrvatima i Muslimanima 8.-10. listopada 1942. kada je doslovce na kućnom pragu pobijeno oko 1000 nenaoružanih civila.

Kako ovu potiskivanu energiju i desetljeća frustracija kanalizirati u trenutak susreta s Nebom? Kako sačuvati uspomenu na svoje mučenike, a pritom odati poštovanje svakom čovjeku, mučeniku, uprisutniti svu ljudsku patnju...? Kako i s kojim pravom križu, univerzalnom simbolu ljubavi i spasenja, dati partikularno ime...?

Projekt Ramski križ, započet 1990., napredovao je postupno uz ova mučna pitanja dok nije 1996. postavljen kao odljev u bronci 4 m visok, 2 tone težak; rad akademskog

kipara Mile Blaževića, odljeven u Ljevaonici umjetnina Ujević u Zagrebu. Svi koji su u realizaciji ovoga projekta sudjelovali, svakim danom su sretniji, što nabož iz 1990., kada je osnovan Odbor za izgradnju spomenika ramskim žrtvama, nije prepušten slučajnosti, odnosno neukusu.

Ramski križ zaustavlja čovjeka s pozivom da se upusti u komunikaciju s Nebom kada se prisjeća svojih žrtava. Dovoljno monumentalan, a prostorom i ambijentom neagresivan, Ramski križ nema poruku za mase; on poziva na osoban stav, ohrabruje na odluku. Ramski križ je na dvije strane ispričano Evanđelje. Postament križu jest stilizirani stećak, na kojem s obje strane igra kolo radosti, života. Prednja strana: *Raspeti Isus je Krist*. To potvrđuje arkandeo Mihael, to potvrđuje polaganje u grob, to potvrđuju apostoli koji, iako uronjeni u duboku broncu ljudskosti, bivaju nekom čudnom silom gurnuti u međusobnu komunikaciju i kao da tu ne završava njihova potreba priopćavanja. Druga strana: *Isus je posljednji sudac*. Dominirajuća gesta kažiprsta naglašava novu vertikalnu, po kojoj su definitivno nebo i zemlja prostori iste pravednosti i ljubavi. U Knjizi života na Isusovu koljenu čovjek poželi vidjeti sve nedužne žrtve. Uokolo su kršćanski simboli evanđelista: Matej anđeo, Luka vol, Marko lav i Ivan orao.

Ramski križ je već posve prepoznatljiv. Može se reći da je on dar hrvatskog ramskog puka i niza donatora prijatelja duhovnoj i estetskoj sceni Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Godine 1994. bile su dvije zapažene izložbe Ramskoga križa, manjih odljeva, terakote i gvaševa u Muzeju Mimara u Zagrebu i Galeriji Gospe od Zdravlja u Splitu. Prigodom Papina posjeta Sarajevu darovan je pozlaćeni odljev Ramskog križa Papi kao dar hrvatskoga puka u Bosni i Hercegovini.

Citirajući misao Jose Ortega Y Gasseta iz njegove "Dehumanizacije umjetnosti", samo bih naznačio pitanje prihvaćenosti Ramskoga križa i sličnih modernih umjetničkih djela od strane našega puka, koga smo godinama prepuštali jednoj drugačijoj estetici. "Kad netko ne voli koje umjetničko djelo, ali ga razumije, on se osjeća nadmoćno; i nema mjesta indignaciji. Ali kad se to nevoljenje javlja iz nemogućnosti da se razumije, čovjek ima neodređeno čuvstvo da je ponižen, i taj jetki osjećaj manje vrijednosti mora naći protutežu u ogorčenu isticanju svojih prava..."

Estetika mase, bez potrebe napora u komunikaciji s umjetničkim djelom, jer je ono preslik realnosti, prisutna je i dalje u našem puku pred koga je stavljen i ovaj križ u modernoj maniri stiliziranih likova i odnosa. Ipak nema indignacije. Postoji ispitivanje i iskren napor prihvaćanja. Postoji još jedan moment koji obogaćuje susret čovjeka s Ramskim križem: strpljenje i mistika. On je zahvala Bogu što smo Njegovom milošću bili jači od svojih stradanja. Vrijedi izložiti se njegovoj estetskoj i navjestiteljskoj radijaciji!

K. Kovačić: *Diva Grabovčeva*, 1999.

Diva Grabovčeva

Kip Dive Grabovčeve rad je akad. kipara Kuzme Kovačića iz Hvara. Postavljen je u perivoju ramskog samostana i na Divinu grobu na Kedžari 1998. bronca, 155 cm., 1998.

Mudrošću tribuna, hrabrošću branitelja, ljubavlju majki, bezazlenošću fratara sačuvan je život našega puka. Najdirljivije za narodnu dušu branile su čast, dostojanstvo i slobodu ljepotice, birajući smrt kada su bile prisiljene birati između izdaje duše i smrti. Uspomenu na jednu od niza takvih ljepotica sačuvao je ramski puk u uspomeni na Divu Grabovčevu. Ona nosi modernu poruku oko koje se na njezinu grobu u čistoći Vran-planine na prvu

nedjelju iza Petrova okuplja i do 15.000 ljudi. Poruka glasi: *Zlo u mraku ima oči, na svjetlu oslijepi.*

U tradiciji Rame sačuvana je fabula, literarno fiksirana u djelu *Djevojački grob* Ćire Truhelke, koja anticipira misao A. Solženjicina kako crta koja dijeli dobro i zlo ne prolazi između etničkih, rasnih, niti vjerskih grupa, već kroz srce svakoga čovjeka.

Gospina vrata i Gospa Ramska

U tradiciji ramskoga puka postoji priča da je na istočnoj strani crkve bila niša ili vrata u kojima je bila slika Majke od Milosti, te je 1687. odnesena u selidbi vihora Bečkoga rata u Cetinjsku krajinu, Sinj. *Gospina vrata* su postavljena u sadašnjoj crkvi upravo na toj istočnoj strani. Vrata su rad akad. kipara Kuzme Kovačića, bronca 290x155cm, 1998. obostrano duboki reljef. Vrata se ne otvaraju, čime se simbolično autoritetom dviju žena presudnih za identitet Rame želi poručiti da ovdje treba ostati i živjeti: bolje, sretnije, pravednije...

Iznutra je u cjelini vrata uokvireni Gospin lik. On je replika lika Gospe Sinjske u drugom materijalu. Fratri sa strane nose taj lik. Iznad Gospina lika u vrhu vrata urezana su u liku tri nepravilna otvora koji logikom kršćanskih

simbola: srca, križa i sidra zatvorenih specijalno lijevanim staklom povezuju vanjski motiv vrata, a to je lik Dive Grabovčeve u grobu, koji nas dvojako asocira: na idiličan grob u ambijentu Vran-planine, s cvijećem, stadom ovaca i vjernim psom, te na rodnicu po kojoj se Diva, svjedok čistoće, rađa na neprolaznu ljepotu i život... Ispod svega je ponovljena sugestija za meditiranje: *Zlo u mraku ima oči, na svjetlu oslijepi.*

Odvojeno je odljeven motiv s Gospinih vrata, koji zahvaća Gospin lik i okvir. Rad Kuzme Kovačića, akad. kipara; bronca 80x70 cm, 1998. Taj lik su kasnije po nacrtu Kuzme Kovačića zavjetnim darovima i dragim kamenjem uresili zlatari Rodići iz Zagreba.

Marija na nebo uznesena

Marija na nebo uznesena središnja je freska u ramskoj crkvi, rad akad. slikara Josipa Biffela, 72 m², 1968. Isti slikar slikao je freske u sporednim lađama: *Marijino rođenje i Događaj duhova*, svaka po 27 m², 1968. Sve ove freske zavjetni su dar Ramljaka prigodom prisilne selidbe zbog Ramskog jezera 1968.

Središnja freska ima tri tematske cjeline, kao neka vrst horizontalno podijeljena triptiha: prednji dio je simbolično prikazivanje mučeničkog tla na kome se crkva nalazi. Drugi dio ima više etnografsko i povijesno svjedočanstvo o ramskom puku i fratrima. Treći dio pokazuje svoje likove s prepoznatljivim simbolima u stanju nebeske slave. U sredini je Gospa, s desna na lijevo: sv. Nikola Tavelić u vatri, sv. Franjo s vukom, sv. Ante stoji bosom nogom na maču, kojega drži muškarac sa stiliziranim hrvatskim grbom na leđima i fra Anđeo Zvizdović s Ahdnamom u ruci.

Ramska majka

Ramska majka rad je akad. kipara Mile Blaževića iz Zagreba; bronca 250 cm, 1999. Postavljena s ljubavlju onima koji će biti duboko u našoj duši i kada nestanu, kako je rečeno prigodom blagoslova ove skulpture:

“Tvoj umjetnički lik, Ramska majko, zaustavljamo u bronci, jer su nam rekli da ovaj materijal najduže odolijeva eroziji, štoviše, s vremenom poprima boje i mirise okoliša. Stavljamo ga u ambijent tvojih vertikalala, u prostor tvoga osluškivanja poruka Neba. Možda ćemo tako najlakše spoznati istinu tvoje ljepote, kako si rasla uz Divu, kako si tugu dijelila s Majkom od Milosti, kako si uz Križ slušala jedinu radosnu vijest za tvoju djecu, koju si uporno darivala Životu, pobjeđujući tako zlo koje ih je ubijalo, razgonilo, ponižavalo...”

I ovog puta se pokazalo da dobar umjetnik naoko etnografsku temu, Ramkinja u izvornoj narodnoj nošnji s djetetom, učini umjetnički izazovnom. Dovoljno je reći da su mnogi na ovoj skulpturi prepoznali i zavoljeli davno usahle ruke svoje majke i obnovili, promatrajući pod krpom kao suncobranom zaspalo dijete, ono prapouzdanje da čitav svijet miriše na majku.

Portreti fratara

Ovaj projekt motiviran je zahvalnošću našoj pokojnoj braći, koji su ovdje živjeli i svjedočili ljubav prema Provinciji, svome narodu i ovome kraju. Projekt još nije završen. Uz napomenu da je danas teško vrsne umjetnike nagovoriti da rade portrete u realističnoj maniri, dobili smo uglavnom moderne portrete:

Fra Bono Milišić, akad. slikarica Loara Blažević,
Fra Bono Ivandić, akad. slikar Rudolf Labaš,
Fra Kazimir Ivić, Gabrijel Jurkić,
Fra Eduard Žilić, akad. slikar Josip Biffel,
Fra Franjo Žilić, akad. slikar M. Ozrenski,
Fra Ivo Žilić, akad. slikar M. Ozrenski,
Fra Marijan Brkić, akad. slikar Robert Alilović,
Fra Mladen Lucić, poprsje bronca – Robert Alilović,
Fra Pavo Kudić, akad. slikar Đuro Seder,
Fra Miroslav Abaz, akad. slikar Franjo Primorac,
Fra Julijan Jurković, akad. slikar Petar Jakelić,
Fra Ivan Džolan, akad. slikar Vlatko Blažanović,
Fra Antun Antunović, akad. slikar Vlatko Blažanović,
Fra Ljubo Lucić, akad. slikar Vlatko Blažanović
Fra Ljubo Lucić, akad. slikar Irfan Hozo,
Fra Eduard Lončar, akad. slikar Ante Mamuša,
Fra Nenad Petrović, akad. slikar Pavao Vojković,
Fra Mladen Lucić, akad. slikarica Nada Pivac,
Fra Mladen Lucić, akad. slikar Dražen Trogrlić,
Fra Anđeo Žutić, akad. slikarica Blaženka Salavarda,
Fra Jeronim Vladić, akad. slikar Boris Jovanović,
Fra Jerko Petričević, akad. slikar Josip Botteri,
Fra Nikola Miličević, akad. slikar Rudolf Labaš,
Fra Ivan Krešo, akad. slikar Igor Rončević,
Fra Anto Ravlić, akad. kipar Mile Blažević,
Fra Grga Martić, bronca, akad. kipar Mladen Mikulin,
Fra Viktor Slišković, akad. slikar Ivica Vlašić,
Fra Anto Ravlić, akad. slikar Anđelko Mikulin.

Početak samostanske Galerije

Već sama notica u Kronici samostana Rama-Šćit da je pored niza vrijednih arhivskih, etnografskih i drugih zbirki i knjižnice u kulturocidu paljenjem crkve 1942. izgorjela i slika sv. Ignacija iz Rubensove škole, rađala je kod nesebičnih donatora, slikara i kipara spremnost da sudjeluju ponekim svojim djelom u oživljavanju samostana u Rami kao kulturnog središta, kako uostalom egzistiraju i svi samostani Bosne Srebrene u manjem ili većem opsegu. Ovaj projekt započet je 1990. i traje do danas. Budući da ova djela još nisu katalogizirana, mogu sa zahvalnošću potvrditi da se radi o stotinjak raznovrsnih umjetničkih djela od još neafirmiranih do vodećih umjetnika.

GRADITELJSKI ZNAKOVI ŽIVOTA

Od zvona na jabuci do Kuće mira

Zadivljujuća je snaga kojom se po tko zna koji put ramski samostan i Gospina crkva na Šćitu podižu iz pepela. Kraj Drugog svjetskog rata dočekan je sa spaljenom crkvom, devastiranim samostanom, ubijenim gvardijanom fra Julijanom Jurkovićem i vikarom fra Viktorom Sliškočićem, stradali ramskim pukom u masakrima, križnim putevima, vojskama i poratnim odmazdama: oko 1500 ljudi. U dugom poslijeratnom razdoblju, kad su se komunisti obračunavali s klasnim neprijateljem, i hrvatski ramski puk i njegovi fratri demonizirani su. Ipak, nitko ne zaustavi goru da lista, niti život utemeljen na pouzdanju Boga da procvate.

Obnova je započela skromno i simbolično. Na jednu jabuku obješeno je zvono, teško 5 kg da najavljuje početak mise. Već 1944. napravljena je drvena baraka, koja je uskoro, kako su djeca rasla, postala pretijesna, ali je služila sve do 1954. Uslijedile su mukotrpne godine žilave borbe fra Mladena Lucića, fra Marijana Brkića, fra Jerke Petričevića, fra Franje Žilića, fra Bone Ravlića, fra Eduarda Žilića, fra Ivana Kreše, fra Tihomira Salapića, fra Tvrtka Gujića, fra Pave Kudića, fra Andrije Cvitanovića, fra Živka Petričevića i niza drugih u obnovi i gradnji. Tek 1956. pokrivena je bar privremeno Gospina crkva na Šćitu. Od tada Gospina crkva u Rami uređuje se ljubomorno i do sada s dosta ukusa. Ne zaostaju ni crkve u Doljanima, Gračacu i Rumbocima, Uzdolu i Prozoru.

Gradnja akumulacijskih jezera, Jablaničkog 1954. i Ramskog 1968., stavila je župe Gračac i Šćit pred dodatne graditeljske izazove i probleme, a osobito tragično demografsko i ekonomsko osiromašenje. Na Gračacu se morala izmještatati i kuća i crkva, a na Šćitu se moralo prići gradnji filijalnih

crkava na Orašcu i u Podboru. Neposredno pred početak rata 1991. mogli smo useliti u novi moderno i primjereno opremljeni samostan. U svrhu uređenja ambijenta za Ramski križ napravljeni su dosta veliki zahvati na okolišu samostana, hortikulturnom uređenju i organizaciji prostora.

Čitav ovaj dugotrajni proces obnove, aktualan u projektu Kuće mira, započet je 1997. s dozvolom Kapitula Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Kuću mira pripremamo uz pomoć skupine kršćana iz Amerike i za sada nekolicine drugih donatora, kako bismo dali mogućnost nizu braće i sestara da u ozračju mira, prihvaćenosti, otvorenosti za Boga zadobiju novi zamah, polet, pouzdanje i radost za život. Kuća mira pri Franjevačkom samostanu Rama-Šćit imat će oko 50 kreveta te sve druge prostore potrebne za razgovor, molitvu, meditaciju, kulturne i rekreativne aktivnosti. Negdje smo na pola puta do realizacije ovoga projekta. Nadam se da ćemo Kuću mira svi zavoljeti kao točku novih inspiracija i istinskih vertikala koje presvođuju ne samo stoljeća već i sve praznine što zastrašuju i blokiraju ljudski duh.

Postoje mjesta poput Rame obdarena osobitom ljepotom. Ta obdarenost najčešće je povezana s patnjom i stradanjem. Usuđujem se postaviti pitanje, koje bez dubljeg promišljanja zvuči mazohistično: Može li i patnja biti dar?

Da, može, ukoliko nije besmislena. Dragocjeni su ljudi koji patnju pobjeđuju smislom.

Dragocjena su i mjesta koja novim životom na zgarištima i zidinama zaraslim u stoljetni korov osmišljavaju patnju. Godine 1778. takvom zgarištu Gospine crkve u Rami dodijeljen je privilegij potpunog oprosta. Za ovu jubilarnu 2000. godinu kardinal Vinko Puljić obnovio je taj oprost na dane Velike i Male Gospe. Možda ćemo ga najplodnije i teološki najispravnije doživjeti kao oslobođenje od straha da smo sami, od umišljenosti da sami možemo prevladati samoću i od nepoučljivosti da radost dolazi kao plod sudjelovanja u Božjim planovima.